

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF REGULATION OF LABOR LAW RELATIONS AT THE PRESENT STAGE

Кузьменко О.В., к.п.н., доцент,
доцент кафедри права

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Статтю присвячено аналізу основних доктринальних підходів до формування конституційних засад правового регулювання трудових правовідносин на сучасному етапі. Вказується на значущість проблематики подальшого розвитку ринкових відносин, що тягне за собою зміну парадигми побудови правової моделі регулювання трудових правовідносин. Оскільки частка держави у системі таких правовідносин невинно зменшується, то постає питання про недопущення повного самоусунення держави від цих процесів. У зв'язку з цим актуального значення набуває формування відповідних запобіжників щодо подальшого відсторонення держави від процесів, пов'язаних із реалізацією трудових правовідносин. Щодо цього варто зазначити, що такими запобіжниками виступають конституційні засади правового регулювання трудових правовідносин.

Акцентується увага на тому, що засади конституційного ладу України та інші положення чинної Конституції, з одного боку, формують підстави для подальшого розвитку ринкових відносин, а з іншого боку, передбачають певні гарантії права на працю. Зазначаються та аналізуються відповідні конституційні норми, які сформували підґрунтя для проведення подальшої державної політики, спрямованої на відхід від економічного монізму, що не в останню чергу полягав у тому, що засоби виробництва переважно контролювалися державою, на тлі чого держава була основним роботодавцем. Крім того, ці положення спрямовані на формування конкурентного середовища як однієї з умов розвитку ринкових відносин. Останній аспект для держави та суспільства у сучасних умовах є настільки важливим, що про нього навіть ідеться у Стратегії національної безпеки України.

Звертається увага на те, що ринкові відносини іманентно передбачають рух суб'єктів, які беруть участь у таких відносинах до отримання максимально можливих прибутків. Як показує практика, одним із таких варіантів є зловживання у сфері трудових відносин. Для недопущення або хоча б мінімізації таких зловживань, порушення прав людини, формування належного правового регулювання на рівні поточного законодавства трудових відносин у всіх сферах, у тому числі за участю суб'єктів приватного права, великого значення набувають конституційні засади, що формують надійне підґрунтя для комплексного унормування трудових правовідносин.

На підставі викладеного робиться висновок про те, що засади конституційного ладу України та інші положення чинної Конституції України створюють умови для подальшого регулювання трудових відносин на рівні поточного законодавства з урахуванням збалансованого підходу, який передбачає подальший розвиток ринкової економіки, свободу підприємницької діяльності, формування умов для залучення інвестицій у реальний сектор розвитку економіки з можливістю створення нових робочих місць, належне гарантування права на працю та соціальний захист працівників.

Ключові слова: правове регулювання, конституційні засади, засади конституційного ладу, трудові правовідносини, право на працю.

The article is devoted to the analysis of the main doctrinal approaches to the formation of the constitutional foundations of legal regulation of labor relations at the present stage. The importance of the issue of further development of market relations is pointed out, which entails a change in the paradigm of building a legal model for regulating labor relations. As the share of the state in the system of such legal relations is constantly decreasing, the question arises as to whether to prevent the complete self-exclusion of the state from these processes. In this regard, it is important to form appropriate safeguards for further removal of the state from the processes associated with the implementation of labor relations. In this regard, it should be noted that such safeguards are the constitutional principles of legal regulation of labor relations.

Emphasis is placed on the fact that the principles of the constitutional order of Ukraine and other provisions of the current Constitution on the one hand form the basis for further development of market relations, and on the other provides certain guarantees of the right to work. Relevant constitutional norms are indicated and analyzed, which formed the basis for further state policy aimed at moving away from economic monism, which was not least that the means of production were mostly controlled by the state and against this background the state was the main employer. In addition, these provisions are aimed at creating a competitive environment as one of the conditions for the development of market relations. The last aspect is so important for the state and society in modern conditions that it is even mentioned in the National Security Strategy of Ukraine.

Attention is also drawn to the fact that market relations inherently involve the movement of entities involved in such relations to obtain the maximum possible profits. As practice shows, one of such options is abuse in the field of labor relations. In order to prevent or at least minimize such abuses, human rights violations, and the formation of proper legal regulation at the level of current labor relations legislation in all areas, including with the participation of private law entities, constitutional principles are important, standardization of labor relations.

Based on the above, it is concluded that the principles of the constitutional order of Ukraine and other provisions of the current Constitution of Ukraine create conditions for further regulation of labor relations at the level of current legislation, taking into account a balanced approach to further market economy, attracting investment in the real sector of economic development with the possibility of creating new jobs, proper guarantee of the right to work and social protection of workers.

Key words: legal regulation, constitutional principles, principles of constitutional order, labor relations, right to work.

Вступ. Сучасний розвиток Української держави та суспільства характеризується подальшими кроками, спрямованими на перехід до ринкових відносин. В цьому контексті невинний рух у цьому напрямі змінює парадигму побудови правової моделі регулювання трудових правовідносин. Це зумовлено тим, що частка держави у системі таких правовідносин суттєво зменшується, а основним роботодавцем стає переважно суб'єкт приватного права. На цьому тлі може сформуватися тенденція щодо самоусунення держави від цих процесів. У зв'язку з цим актуального значення набуває формування відповідних запобіжників щодо подальшого відсторонення держави

від процесів, пов'язаних із реалізацією трудових правовідносин. Щодо цього варто зазначити, що такими запобіжниками виступають конституційні засади правового регулювання трудових правовідносин.

Метою статті є аналіз конституційно-правових засад регулювання трудових відносин на сучасному етапі та можливостей формування збалансованого підходу на рівні поточного законодавства. Конституційні засади правового регулювання трудових відносин під різним кутом зору розглядалися у працях таких науковців, як В.В. Бонглаб, В.С. Венедіктов, В.В. Срьомченко, М.І. Іншин, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. Водночас подальший розвиток

ринкових відносин висуває на порядок денний реформування трудового законодавства на підставі норм чинної Конституції України. Саме з огляду на це зберігає актуальність подальший аналіз конституційно-правових засад регулювання трудових правовідносин з урахування зазначених тенденцій сучасності.

Виклад матеріалу. Ухвалена у 1996 році Конституція України [1] розглядалась як нормативно-правовий акт перехідного періоду, що забезпечить структурування поточного правового регулювання на період транзиту різноманітних процесів. Зокрема, йдеться про транзит від тоталітарного політичного режиму до режиму з демократичними контурами функціонування держави та життєдіяльності суспільства; від патерналістської моделі взаємодії людини та держави до формування умов для реалізації людиною власних ініціатив та спонтанної активності [2, с. 201]. Всі ці та деякі інші тенденції сучасності були пов'язані з формуванням ринкових правовідносин, які не могли не отримати відбиття у тексті Основного Закону України.

Перш за все варто звернути увагу на засади конституційного ладу, які хоч не настільки яскраво, як інші положення Конституції та поточного законодавства, проте все одно певним чином вказують на це. Насамперед необхідно назвати таке засадниче положення, яке сформувало підґрунтя для проведення подальшої державної політики, спрямованої на відхід від економічного монізму, що не в останню чергу полягав у тому, що засоби виробництва переважно контролювалися державою, на тлі чого держава була основним роботодавцем.

Йдеться про частину 1 статті 15 Основного Закону України, де вказано на те, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. На підставі цього формуються різні види права власності, що однаково захищаються (частина 4 статті 13 Конституції України). Зокрема, йдеться про власність Українського народу (стаття 324 ЦК України); про власність приватну (стаття 325 ЦК України); про власність державну (стаття 326 ЦК України); про власність комунальну (стаття 327 ЦК України).

Крім того, названа засада створює відповідне підґрунтя для формування конкуренції як однієї з умов розвитку ринкових відносин. Останній аспект для держави та суспільства у сучасних умовах є настільки важливим, що про нього навіть ідеться у Стратегії національної безпеки України [3]. Так, згідно з пунктом 26 цього документа, до поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов належать недостатній рівень конкуренції та панування монополій, що загрожують добробуту її громадян.

Також Конституція України, розвиваючи тенденцію до формування засад для розбудови ринкової економіки, формулює конституційне право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (стаття 42). Це право сформувало правові засади для розвитку підприємницької діяльності, у межах якої мали створюватися робочі місця, тобто активно з'являлися нові роботодавці. О.М. Якімова правильно зауважує, що, закріплюючи свободу підприємницької діяльності, держава визначає вектор розвитку, спрямований на надання людині можливості шляхом застосування своєї та найманої праці створити інтелектуальний чи матеріальний товар та реалізувати його на вільному ринку товарів та послуг [4, с. 2].

Ринкові відносини іманентно передбачають рух суб'єктів, які беруть участь у таких відносинах до отримання максимально можливих прибутків. У зв'язку з цим абсолютно природно, що суб'єкти приватного права шукають усі можливі варіанти для отримання названих прибутків. Як показує практика, одним із таких варіантів є зловживання у сфері трудових відносин (виплата заробітної

плати «у конвертах», звільнення без відповідних підстав, невиконання інших зобов'язань тощо).

Для недопущення або хоча б мінімізації таких зловживань, порушення прав людини, формування належного правового регулювання на рівні поточного законодавства трудових відносин у всіх сферах, у тому числі за участю суб'єктів приватного права, великого значення мають конституційні засади, що формують надійне підґрунтя для комплексного унормування трудових правовідносин. В.В. Бонтлаб указує на те, що норми Конституції України визнають найважливіші та найбільш значущі положення та конституційні приписи стосовно політико-правових відносин суспільства, особи та держави, центральне місце у яких посідають права та свободи людини. Серед конституційних прав і свобод людини провідне місце посідають право на працю та інші тісно пов'язані з ним соціальні права [5, с. 87].

Передусім варто звернути увагу на те, що Конституція України наведені питання піднімає на достатньо високий рівень, який передбачає їхнє унормування на не нижчому рівні, ніж рівень закону. Так, основи соціального захисту, форми й види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури та охорони здоров'я; екологічної безпеки, згідно з пунктом 6 частини 1 статті 92 Основного Закону України, визначаються виключно законами України. Наведене конституційне положення є надійною гарантією від неконтрольованого розвитку підзаконної та відомчої нормотворчості з цих питань. Крім того, необхідно брати до уваги те, що засади регулювання праці суттєвим чином виходять на проблематику прав людини, відповідно, вони теж можуть встановлюватися виключно законами України (пункт 1 частини 1 статті 92 Конституції України).

Такий підхід конституціонодавця є виваженим і правильним, адже, як зауважує І.В. Процюк, закон – це правовий за змістом нормативний акт, ухвалений в особливому конституційному порядку вищим представницьким органом державної влади або шляхом прямого всенародного голосування (референдум), що у найбільш прямій формі виражає волю народу. Крім того, він характеризується вищою юридичною силою, стабільністю та авторитетом у системі нормативно-правових актів. Закон виступає основним матеріальним результатом діяльності законодавчої влади або безпосередньо народу на референдумі, є основним за своїм значенням у системі нормативно-правових актів, володіє верховенством і виступає фундаментом для подальшої нормотворчості. При цьому дослідник небезпідставно зауважує, що роль закону у процесі реформування основних сфер держави й суспільства на сучасному етапі розвитку має тільки зростати [6, с. 113].

Отже, закон, розвиваючи відповідні положення конституційного тексту, відіграє особливу та провідну роль у межах механізму правового регулювання праці. При цьому з огляду на те, що реалізація праці людиною здійснюється через реалізацію конституційного права на працю з відповідними гарантіями для цього, значущість регламентації зазначених питань саме на рівні закону значно зростає.

Повертаючись до засад конституційного ладу України в аспекті формування правового підґрунтя трудових правовідносин на сучасному етапі, зазначимо, що вони концентровано відбивають філософію Конституції як компромісно-консенсуального документа. У зв'язку з цим засади конституційного ладу створюють фундамент для проведення збалансованої правової політики у сфері урегулювання трудових правовідносин з урахуванням інтересів усіх суб'єктів (працівників, роботодавців, суспільства та держави).

Найбільш концентрований підхід до врахування такого балансу можна знайти у частині 4 статті 13 Конституції України, де в одному реченні йдеться про взаємопов'язані,

але різні речі. Так, з одного боку, там вказано на те, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності, не в останню чергу гарантуючи право приватної власності, що виступає основою ринкової економіки та розвитку підприємництва. З іншого боку, там вказано на соціальну спрямованість економіки, яка передбачає, у тому числі, суттєві трудові гарантії для найманих працівників.

Такий збалансований підхід повинен знаходити своє відбиття в інших конституційних нормах, що також створюють конституційне підґрунтя для регулювання трудових правовідносин. Безперечно, перш за все йдеться про конституційні норми, що розміщено у Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини та громадянина», оскільки права людини у цьому разі є визначальними.

Так, відповідно до частини 1 статті 43 Конституції України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно вибирає або на яку вільно погоджується. Отже, у контексті формування ринкових відносин, розвитку підприємництва з можливістю залучення найманої праці не можна відкидати конституційне право на працю будь-якої людини, яке належить до групи соціальних прав (права людини другого покоління).

Таке право формується на рівні міжнародного права. Так, відповідно до частини 1 статті 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року, держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, яке включає право кожної людини на отримання можливості заробляти собі на життя працею, яку вона вільно вибирає або на яку вона вільно погоджується, і зобов'язує належні кроки до забезпечення цього права. З огляду на це говорять не лише про право на працю, але й про відповідну свободу.

Так, в абзацах другому та третьому підпункту 4.1 пункту 4 Мотивувальної частини Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 встановлено, що свобода праці передбачає можливість особи займатися чи не займатися працею, а якщо займатися, то вільно її вибирати, а також забезпечення кожному без дискримінації вступати у трудові відносини для реалізації своїх здібностей. За своєю природою право на працю є невідчужуваним і фактично означає забезпечення саме рівних можливостей кожному для його реалізації. Водночас реалізація права громадянина на працю здійснюється шляхом укладання ним трудового договору і виконання кола обов'язків за своєю спеціальністю, кваліфікацією або посадою, що передбачається структурою і штатним розписом підприємства, установи чи організації.

Варто відзначити те, що Конституційний суд України розглядає право на працю як невід'ємне право, але це не означає, що воно повинно забезпечувати абсолютно повні гарантії обов'язкового працевлаштування та сформувані повну зайнятість для всіх. Указівка на свободу праці підтверджує цей важливий постулат.

Крім того, додатково для підтвердження цього необхідно навести юридичну позицію органу конститу-

ційної юрисдикції, яку він виклав в абзаці четвертому підпункту 3.1 пункту 3 Мотивувальної частини Рішення у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 23 Закону України «Про державну службу», статті 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», статті 42 Закону України «Про дипломатичну службу» (справа про граничний вік перебування на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування) від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007. Зокрема, юридична позиція полягає в тому, що право на працю означає не гарантування державою працевлаштування кожній особі, а забезпечення саме рівних можливостей для реалізації цього права.

Водночас в абзацах третьому, четвертому та п'ятому пункту 4 Мотивувальної частини Рішення конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 9 липня 1998 року № 12-рп/1998 встановлено, що, з одного боку, зміст права на працю полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працею, яку вона вільно вибирає або на яку вільно погоджується (стаття 43 Конституції України); з іншого боку, це право забезпечується обов'язком держави створювати громадянам умови для повного його здійснення, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Таким чином, держава зобов'язана, відповідно до її можливостей, вживати заходів для повноцінної реалізації права на працю. Наприклад, проведення інвестиційно привабливої політики, що дає змогу залучати додаткові кошти у реальний сектор розвитку економіки зі створенням нових робочих місць. На цей аспект звертається увага навіть у Стратегії національної безпеки України [3]. Зокрема, у цьому документі прямо вказано на те, що до поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов належать недостатній захист права власності, повільний розвиток ринкових відносин у ключових сферах, у тому числі в користуванні землею і надрами, значна роль державного сектору в економіці, недосконалість та фрагментарність законодавства стримують економічне зростання, залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій (пункт 25). Безперечно, наведена проблематика, що створює загрози національній безпеці України, не може не створювати складнощів у сфері прав людини, у тому числі права на працю.

Висновки. Таким чином, засади конституційного ладу України та інші положення чинної Конституції України створюють умови для подальшого регулювання трудових відносин на рівні поточного законодавства з урахуванням збалансованого підходу, який передбачає подальший розвиток ринкової економіки, свободу підприємницької діяльності, формування умов для залучення інвестицій у реальний сектор розвитку економіки з можливістю створення нових робочих місць, належне гарантування права на працю та соціального захисту працівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Речицький В.В. Неформальний конституціоналізм – II. Харків: Права людини, 2021. 440 с.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
4. Якимова Е.М. Конституционные основы трудовых отношений в сфере предпринимательской деятельности. *Baikal Research Journal*. 2017. Vol. 8. No. 3. P. 2.
5. Бонтлаб В.В. Конституційні засади захисту трудових прав: науково-теоретичний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 87.
6. Процюк І.В. Закон як основний нормативно-правовий акт. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 88. С. 112–117.